

Yarışmacı Eğitim Yaklaşımının Öğrencilere Etkisine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Hicran Tamkoç

Psikolojik Danışman/ Rehber Öğretmen, Yüksek Lisans
hicrantamkoc@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0946-1156

İhsan Savaş

Şube Müdürü MEB, Yüksek Lisans
ih-san-savas@hotmail.com, ORCID: 0009-0008-3460-4714

Vahide Savaş

Öğretmen MEB
vahideetwinning@gmail.com, ORCID: 0009-0002-1620-7885

Osman Tamkoç

Okul Yöneticisi MEB, Yüksek Lisans
o_tamkoc@hotmail.com ORCID: 0000-0003-3863-1652

Özet

Bu çalışmanın amacı, yarışmacı eğitim anlayışının -uygulamaların- öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimlerine etkisine ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemektir. Araştırma çalışmasında nitel yöntem tercih edilmiş olup görüşme tekniği kullanılmıştır. Katılımcılar belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Katılımcıları 2022-2023 eğitim- öğretim yılında, Ankara ili Sincan ilçesinde görev yapan, demografik özellikler bakımından çeşitlilik gösteren, 12. sınıf öğrencilerinin dersine giren, en az 5 yıl görev yapmış 20 öğretmen oluşturmaktadır. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak yarışmacı eğitimin öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişiminin öğretmen görüşleri bakımından incelenmesi için yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturularak, uzaktan google form aracılığı ile uygulanmıştır. Çalışmada görüşme formuna verilen cevaplar, nitel çalışmalarda kullanılan içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular kodlanmış ve temalar oluşturularak yorumlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı sınıf rehberlik programında öğrencilerin akademik, kariyer ve sosyal ve duygusal olmak üzere üç gelişim alanı yeterlikleri yer almaktadır. Sosyal ve duygusal gelişim alanı; kişisel güvenliği sağlama, benlik farkındalığı, kişilerarası beceriler, duyguları anlama ve yönetme, karar verme yeterliklerinden oluşmaktadır. Araştırmamızın amacı olan yarışmacı eğitim yaklaşımının öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimi üzerine etkisini 12. sınıf rehberlik programı sosyal ve duygusal gelişim yeterlikleri bağlamında ele aldığımız çalışmamızın sonucunda, yarışmacı eğitim yaklaşımının öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimini istenen düzeyde gerçekleştirmede yetersiz kaldığı

söylenbilir. Kişisel güvenliğini koruma, benlik farkındalığı, kişiler arası ilişkiler ve karar verme becerileri sosyal alanda gelişimi gösterirken, duyguları anlama ve yönetme duygusal gelişimi göstermektedir. Araştırmanın sonunda üniversiteler tarafından duygusal gelişimi destekleyen karşılaştırmaları uygulamalar belirlenerek, MEB ve okullara danışmanlık hizmeti verilmesi, öğrencilerin sosyal gelişimini destekleyici her öğrenci için okul-aile iş birliği, okul yöneticileri tarafından desteklenmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet , Rekabete Dayalı Eğitim , soyal-duygusal gelişim, meritokrasi

Teacher Opinions on the Effect of Competitive Education Approach on Students

Abstract

The purpose of this study is to determine teachers' opinions regarding the impact of competitive education approach - practices - on students' social and emotional development. Qualitative method was preferred in the research study and interview technique was used. Criterion sampling, one of the purposeful sampling methods, was used when determining the participants. The participants consist of 20 teachers who work in Sincan district of Ankara province in the 2022-2023 academic year, vary in terms of demographic characteristics, teach 12th grade students, and have worked for at least 5 years. In this study, a semi-structured interview form was created as a data collection tool to examine the social and emotional development of students in competitive education in terms of teachers' opinions, and was applied remotely via Google form. The answers given to the interview form in the study were analyzed with the content analysis method used in qualitative studies. The findings were coded and interpreted by creating themes. The classroom guidance program of the Ministry of National Education includes competencies in three development areas of students: academic, career and social and emotional. Social and emotional development area; It consists of ensuring personal safety, self-awareness, interpersonal skills, understanding and managing emotions, and decision-making competencies. As a result of our study, in which we discussed the effect of the competitive education approach, which is the purpose of our research, on the social and emotional development of students in the context of the social and emotional development competencies of the 12th grade guidance program, it can be said that the competitive education approach is insufficient to realize the social and emotional development of students at the desired level. While protecting personal security, self-awareness, interpersonal relations and decision-making skills show development in the social field, understanding and managing emotions show emotional development. At the end of the research, comparative practices that support emotional development can be determined by universities, and it can be recommended to provide consultancy services to the Ministry of Education and schools, to support the social development of students by school-family cooperation for each student, and to be supported by school administrators.

Keywords: Competition, competitive education, social and emotional development, meritocracy

Giriş

Bu bölümde araştırmaya ilişkin problem durumu, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, varsayımlar ve sınırlılıklar yer almaktadır.

Problem Durumu

Yarışmacı (rekabete dayalı) eğitim anlayışı birinin diğerinden daha iyi olması olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla merkezi sınavlarda da durum diğerinden daha iyi olan öğrencilerin seçilmesi ve yerleştirilmesi söz konusudur. Bu çalışmada yarışmacı eğitim yaklaşımını, öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimine etkisi bağlamında inceleyeceğiz. Yarışmaların gençleri motive edip ödüllendireceği, girişimcilik becerilerinin gelişmesine olanak sağlayacağı ve öğrencilerin akranlarından ilham alacağı gibi en yaygın ifade edilen sonuçlardan bazıları, psikoloji ve eğitim teorileri tarafından sorgulanmaktadır. Yarışmacı eğitimin çocuğun üstün yararını göz ardı ettiği alanlar olduğu söylenebilir. Çocuğun bireysel farklılıkları, sisteme girişteki hazır bulunuşluğunu etkileyen faktörler (avantaj ve dezavantaj) ve bu bağlamda eşitlik ilkesi, ilgi ve yeteneklerinin dikkate alınması, akademik, kariyer, sosyal ve duygusal gelişim alanlarının yeterliklerini edinebilmesi içinde bulunduğu yarışmacı eğitim anlayışına göre nasıl etkilendiği araştırma konusu olmaktadır. İlerlemecilik, yararcı felsefenin eğitime uygulanmış şeklidir. Yararcılık, değişme olgusunu gerçeğin kendisi olarak görmektedir. Bu nedenle yararcılığa göre eğitim sürekli bir gelişim içindedir. Eğitimciler yeni bilgiler ve değişmeler ışığında, eğitime yeni amaçlar ve politikalar belirlemeye hazır olmalıdırlar. Bu felsefede asıl amaç, toplumsal yapı ve yaşayış düzeninde demokratik ve sosyal bir hayat biçimi geliştirmektir. Topluma, dış dünyaya ve belli doğrulara uyum yerine tecrübenin sürekli olarak yeniden inşa edilmesi, eğitim programlarının özünü oluşturur. Türk Milli Eğitim Sistemi'nin dayandığı eğitim felsefesi ve ona yön veren kadro çoğunlukla II. Meşrutiyet döneminde yetişmiştir. 1924'de Türkiye'ye gelen ve eğitim sistemimiz hakkında rapor yazan John Dewey' in önerilerinin çoğu Mustafa Necati tarafından uygulanmıştır. Türk Eğitim Sistemi pragmatizme yönelik şekil almıştır. Pragmatizm ilerlemeci eğitim anlayışına temel oluşturmaktadır ve eğitimin gerçek yaşama uygun biçimde değişmesini tavsiye eder. Bu felsefi anlayışta iş eğitimi, ekonomi ile uygunluk ve üretkenlik önemlidir. Bu nedenle başta Atatürk ve dönemin eğitimcileri de pragmatizmi kabul ederek uyguladılar (Bal,1991: 66).1982 anayasası ile eğitimde yapılan değişimler piyasanın kapitalist sisteme uyarlanması şeklindedir ve özelleştirmeyi hızlandıran bir yapıdadır.

Klasik eğitim anlayışı ise öğrenciye yapılandırılmış istendik bilgilerin öğretilmesi temeline dayanır ve öğretilen bilgilerin sınavlar aracılığıyla değerlendirilerek öğrencileri yarışmacı bir tavra sürükler. 1958 yılında Michael Joung tarafından ilk olarak ortaya atılan meritokrasi kavramı; toplumun tüm kesimlerinde en iyi ve en başarılıların üst makam ve statülere ulaşmalarını sağlayan,

fırsat eşitliğinin hayata geçirilmesiyle, dezavantajlı birey ya da grupların ‘başarılı’ olmalarına olanak sağlayan ve toplumsal adaletin böylece gerçekleşeceğini varsayan bir düşünceye dayanır (Torun,2009). Liberal kuramda kabul gören bu kavram yetenek ve başarıya göre statü edinmeyi kapsamaktadır. Masum bir görünüme sahip olmakla beraber rekabeti desteklemesi, herkese eşit eğitim fırsatının veriliyormuş gibi görünmesine rağmen bunun mümkün olmaması, öğrencilerin etnik, sosyo-kültürel, ekonomik vb. gibi sisteme giriş özelliklerini görmezden gelişi birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Eleştirel pedagoji ise bu yaklaşıma karşı çıkar. Freire’ye (2003) göre öğrencilerin sürekli bilgi yüklenmekle meşgul olması, eleştirel bir bakışı engellemektedir. Freire, bankacı eğitim modeli olarak tanımladığı klasik eğitim anlayışına karşı, bireyin özgürlüğünü ve yetkinliğini esas alan karşılıklı diyaloga dayalı, öğretmen ve öğrencinin özne olduğu problem tanımlayıcı eğitimi modelini tavsiye etmektedir. Ural (2011)’ a göre çocukların egemen gücün komut ve yönlendirmeleri ile kendi özgün ve özgürlüğünden mahrum kaldığı eğitim modeli Mario Eğitim Modeli olarak tanımlanmaktadır. Bu model 1980’li yıllarında oyuncu tarafından yönlendirilen Mario karakterinden esinlenerek isimlendirilmiştir. Her toplumdaki egemen eğitim anlayışının amaçlarının gerçekleştirildiği örgütler olarak bilinen okulları, mücadelesinin merkezine oturtan Yarışmacı eğitim öğrencilerin hayal güçlerini azaltmakta, eleştirel bakış açılarını daraltmaktadır. Rekabete dayalı eğitim yaklaşımında, araştırma ve bilime ilgiyi azaltarak, yaratıcı düşünme ve üretme becerisini ortadan kaldıran bir eğitim anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de 4+4+4 olmak üzere toplam 12 yıl eğitim zorunludur. Ortaöğretimde kademeler arası geçiş merkezi sınav ile yapılmakta başarılı olan öğrenciler nitelikli olarak tanımlanan okullara yerleşirken diğer öğrenciler adrese dayalı olarak okullara yerleşmektedir. Ortaöğretimi tamamlayan öğrenciler yüksek öğrenime geçişte de bir merkezi sınava maruz bırakılmaktadır. Seçkici bu uygulamanın öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişim alanları üzerinde etkileri kaçınılmaz gerçektir. Türkiye’de merkezi sınavları Millî Eğitim Bakanlığı ve Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi yapmaktadır. Bir yıl içinde onlarca merkezi sınav gerçekleştirilmektedir.

Rekabetçi anlayış bir öğrencinin diğerini elemesini gerektirdiğinden iş birliğinden uzak, bencil bireyler yetiştirmektedir. Öğrencilerin içinde bulunduğu merkezi sınav gerçeğinin ve buna bağlı rekabet ortamının onların gelişimine etkilerinin incelenmesi bu çalışmamızın araştırma konusunu oluşturmaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı sınıf rehberlik programı, öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişim alanını sosyal duygusal gelişim alanı olarak birleştirip ele almıştır. Ergenlik yıllarında verilen kararlar kişinin sağlıklı gelişimi, psikolojik uyum becerisi, mesleği ile sosyal kabulünde hayatı boyunca tesiri olabilecek sonuçları bulunabilmektedir (Ersever, 1996). Bu alanında, öğrencilerin mevcut durumda sosyal gruplarda başarılı olmaları için neyi bilmesi ve nasıl davranması gerektiğiyle ilgili becerileri kazandırmayı hedeflenmiştir. Bireylerin iyi oluşunu etkileyen, başarıda bilişsel gelişim olduğu kadar duygusal gelişimin desteklenmesi son derece önemlidir (Ergin, 2000). Bununla beraber, zihinsel gelişime katkı sağlayan kendinin ve başkalarının duygularını anlama, tanıma, ifade etme ve yönetmelerini duygusal gelişim olarak merkeze almaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu 2013 verilerine göre, çocuklarda internet kullanmaya başlangıç yaşı ortalama dokuzdur (TÜİK, 2013). Bu bağlamda sınıf rehberlik programına alana ilişkin yeterlik alınması oldukça yerinde bir karar olarak görülmektedir. Sınıf rehberlik programı yeterlik alanları, benlik farkındalığı kazanma, , sorumlu karar verme, kişisel güvenliğini sağlama ve kişilerarası iletişim becerileri ise sosyal gelişim alanını oluşturmaktadır. “Benlik, kişinin kendiliği ve öz oluş halini bulunduğu çevre ve diğer bireylerden ayırtıran asıl ve belirgin özelliklerinin aktif şekilde kişi tarafından soyutlanmasıdır” (Özoğlu 1976). Sınıf rehberlik programında “benlik farkındalığı kazanma, duyguları anlama ve yönetme, sorumlu karar verme, kişisel güvenliğini sağlama ve kişilerarası iletişim becerileri gibi sosyal duygusal öğrenme becerilerini geliştirmeleri önemli görülmüştür” (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2020). Ergenlik öncesi çocukluk döneminde tek taraflı ve ihtiyaçlara odaklı kişilerarası ilişkilerin, ergenlik yıllarında çoğunlukla karşılıklı, paylaşımcı olması söz konusudur (İmamoğlu, 2008). Yarışmacı eğitim anlayışı bu paylaşımı destekleyip desteklemediği çalışmamızın alt konularındandır. Millî Eğitim Bakanlığı rehberlik planında yer alan sosyal ve duygusal gelişim alanının kapsadığı bu alt konuları, yarışmacı eğitim anlayışının ne düzeyde karşıladığı araştırma konumuzun problemini oluşturmaktadır. Bu amaçla öğretmen görüşlerine başvurularak probleme ilişkin veri toplanması, verilerin çözümlenmesi ve sonuçların değerlendirilerek alana katkı sağlaması düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, yarışmacı eğitim anlayışının -uygulamaların- öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimlerine etkisine ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda şu sorulara cevap aranacaktır;

1. Yarışmacı eğitim anlayışının -uygulamaların- öğrencilerin sosyal gelişimlerine etkisine ilişkin öğretmen görüşleri nasıldır?
2. Yarışmacı eğitim anlayışının -uygulamaların- öğrencilerin duygusal gelişimlerine etkisine ilişkin öğretmen görüşleri nasıldır?

Araştırmanın Önemi

Araştırma konusu, yarışmacı eğitim anlayışının öğrencilerin sosyal gelişimi üzerine etkisinin belirlenmesi hakkındadır. Sınıf rehberlik programı kapsamında yer alan sosyal (sorumlu karar verme, kişisel güvenliğini sağlama ve kişilerarası iletişim becerileri) ve duygusal (kendinin ve başkalarının duygularını anlama, tanıma, ifade etme ve yönetme) gelişim alanına ilişkin yeterliklerin, yarışmacı eğitim anlayışına göre kazandırılması bakımından ele alınması önemlidir. Literatürde merkezi sınavların öğrencilerin psikososyal gelişimine ilişkin çalışmaların yaygın olmasına karşılık sosyal ve duygusal gelişimine ilişkin çalışmaların daha az olması araştırmanın önemini artırmaktadır. Çalışma var olan durumu ortaya koyması, literatürdeki önceden edinilmiş bulgulara yer vermesi ve literatüre katkı sağlaması bakımından önemlidir.

Varsayımlar

Bu çalışmada araştırmaya katılan öğretmenlerin, öğrencilerine yakından ilgili ve davranışlarını gözlemlediği varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

Yarışmacı eğitim yaklaşımına ilişkin alan yazında yeterince çalışma bulunmayışı çalışmanın sınırlılığıdır. Ayrıca görüşme formunun uzaktan yapılmış olması verilen cevapların samimiyeti konusunda sınırlılık oluşturmaktadır.

Tanımlar

Yarışma: Türk Dil Kurumu'na göre yarışma; “Başkalarından üstün olmaya çalışmak, rekabet etmek” olarak tanımlanmaktadır.

Yarışmacı Eğitim: Ural,2004'e göre “Her düzeydeki öğrencinin bir yarışma sürecine sokularak seçilmesinin gerçekleştirildiği uygulamaların dayanağı” olarak tanımlanmıştır.

Sosyal ve Duygusal Öğrenme: Elias ve arkadaşları (2006) tarafından sosyal ve duygusal öğrenme becerileri; bireyin iş birliği yapabilmesi, aile- toplum- iş hayatında başarılı olabilmesi için etkili öğrenmesi ve akademik başarıyı destekleyen (problem çözme, stresle başa çıkma, iletişim ve benlik saygısı gibi) yeteneklerin bütünü olarak tanımlanır.

Meritokrasi: Toplumun tüm kesimlerinde en iyi ve en başarılıların üst makam ve statülere ulaşmalarını sağlayan, fırsat eşitliğinin hayata geçirilmesiyle, dezavantajlı birey ya da grupların ‘başarılı’ olmalarına olanak sağlayan ve toplumsal adaletin böylece gerçekleşeceğini varsayan bir düşünceye dayanan uygulamadır (Torun,2009).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırmanın konusuna ilişkin kavramsal çerçeveye ve araştırmayla ilgili literatüre yer verilmiştir.

Yarışmacı Eğitim Yaklaşımı

Türk Dil Kurumu'na göre rekabet, “Aynı amacı güden kimseler arasındaki çekişme, yarışma, yarış” olarak tanımlanmaktadır. Rekabetçi anlayış bir tarafın kaybettiği, bir tarafın kazandığı bir

durumu zorunlu kılmaktadır. Bu durum öğrencileri devamlı olarak diğer öğrencilerle rekabette tutarak onlarda kin, kıskançlık, nefret ve fesatlık vb. olumsuz, istenmeyen duyguları açığa çıkarmakta, devamlı olarak başarısız olan öğrencilerin süreçte vazgeçmelerine sebep olabilmektedir (Çamlıyer, 1997). Rekabet sürece katılanların kurallara uymayan ve olumsuz sosyal davranışlar da bulunabilmektedirler (Balçıkanlı, 2016). İşbirlikçi bir tutumu görmek bu durumda pek mümkün olmamaktadır. Açıkgöz (2004) işbirlikçi öğrenmeyi, öğrencilerin ufak gruplar oluşturularak çalışmaları ve akran öğrenmesine yardımcı olarak gerçekleşen öğrenme süreci olarak tanımlamıştır. İşbirlikçi öğrenmede; öğrenme- öğretme sürecindeki etkinliklerde öğretmen ve öğrenciler arasındaki olduğu gibi öğrencilerin akranlar ile sınıf içinde ve dışında etkileşimli iş birliği bulunmaktadır. Ökmen, Şahin, Boyacı ve Kılıç (2019) 5. sınıfa devam öğrenciler arasında bilgi yarışmalarının tesiri hakkında yaptıkları araştırmada yarışmadan önce öğrencilerin çoğu heyecan ve sevinç hissederken yarışma sonrasında kaybedenler ile birlikte kazananların da rekabetçilik sebebi ile üzüntü, hırs ve intikam gibi hisleri olduğu görülmüştür. Rekabet öğrenmekten çok kazanan olmaya yöneliktir. Kahveci ve Sever (2018) lise öğrencileri içinde rekabetçiliğin yükseldiğini, öğrencilerin sınav sebebi ile kendi aralarında olan paylaşımlarda temkinli davrandıklarını, bilgiye ise sınavlarda kendilerine sağlayacağı fayda kadar değer verdiklerini görmüşlerdir. Bir toplumdaki egemen eğitim anlayışı, o toplumda yalnızca yaşanılan zamanı değil yaşanılacak zamanları da etkileyebilmektedir (Ural, 2015).

Türkiye’de 1974 yılında, Üniversitelerarası Kurul, üniversiteye yerleşme sürecinde yapılacak sınavlarının tek merkezden yapılmasına karar vererek 19 Kasım 1974 tarihinde Üniversitelerarası Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezini (ÜSYM) kurmuştur. 2011 yılında ise Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı (ÖSYM) adını almıştır. Dünya ülkelerinde ortaöğretimden yükseköğretime geçiş için farklı uygulamalar vardır. Türkiye’de de üniversiteye giriş sisteminde tarihsel süreç içinde değişiklikler ile sistem geliştirilmiş ve 2017 yılında üniversiteye giriş sistemine son şekli verilmiştir (ÖSYM). Türkiye’de merkezi olarak liseye geçiş sınavı ilk olarak 1997 yılında yapılmış olup, günümüze kadar çeşitli isimler altında devam etmektedir. Neoliberal bir toplumda, hakların kaynağı olarak bireyin üretkenliği ve başarıları yasaların güvencesinden daha çok önemslenmektedir (Curtis, 2015, s. 40). Meritokratik bir anlayışla mesleğe göre insanı liyakate dayalı seçmeyi amaçlayan bir anlayış sınav sistemini doğurmuştur. Başta masum ve iyi niyetli görünen bu bakış açısı temelde incelendiğinde sistemin girdisi olan öğrencilerin eşit koşullarda hazır bulunuşluk düzeyine sahip olmadığı gerçeğini göz ardı ettiği bir gerçektir. Yapılan

bazı çalışmalar göstermektedir ki meritokrasi sosyokültürel çevreyle birlikte, bireyin sosyal geçmiş yaşantıları, yetiştirilme şekli ve ailesine yönelik bir merkezde birlikte ilerler. O halde yetenekli bireylerin yetenekli olmayandan ayrılması işi maddi imkânları ile iyi bir eğitim alabileni, iyi eğitim alamamış ya da kendi ilgi ve yeteneklerini açığa çıkarma fırsatı bulamamış kimseden ayırma faaliyetidir. Bu durumda rekabetçilik iyi yaşam için mecburi bir kural durumunda olmaktadır. Bu durumun hayatın her alanında olduğu gibi eğitim alanında da görülmektedir. Eğitim-öğretim içinde sınavlar yükselmenin seçkin biçimidir. Sistemin tüm girdileri olan öğrenciler sınavlarda başarılı olarak iyi bir statüye, yüksek bir gelire sahip olmak istemekte olup bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak rekabete girmektedir. Türkiye’de neoliberal politikalar ile birlikte 1994 yılında yapılan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması ile eğitimin piyasalaşması, ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesine imkân sağlanmıştır. Böylece öğrencilerin sınavlara hazırlık adı ile kurslara, özel okullara devam etmesinin yolu açılmıştır. Yarışmacı yaklaşımın yaygın ve güçlü olması toplumsal yapıyla yakından ilişkilidir. Toplumsal yapı yarışmacı tutumu etkileyen bir durumdur. Okul içinde de yarışmacı tutumun güçlü veya zayıf olmasında öğretmenler ile dışsal faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan rekabetin öğrenmeye, başarıya, çevresiyle ilişkilerine ve duygusal durumlarına etki yaptığı konusunda farklı bulgular veren çalışmalar olduğu bilinmektedir. Ökmen, Şahin, Boyacı ve Kılıç’a (2019) göre, 5. sınıflar düzeyindeki öğrenciler arasında bilgi yarışmalarının etkisi hakkında yaptıkları çalışmada yarışma öncesi birçok öğrencinin heyecan ve sevinç duyarken yarışma sonrasında kaybedenlerin yanında kazananların da rekabetçilik nedeniyle üzüntü, hırs ve intikam gibi duygulara sahip olduğunu belirlemiştir. Yarışma öğrenmekten çok kazanma amacına hizmet etmiştir. Kahveci ve Sever (2018) lise öğrencileri arasında rekabetçiliğin arttığını, öğrencilerin sınav olgusu nedeniyle birbirleriyle paylaşımlarında temkinli olabildiklerini, bilgiye de sınavlarda kendilerine getirecek yarar kadar değer verdiklerini belirlemişlerdir.

Sosyal ve Duygusal Gelişim

9-11 yaşında başlayan 17-18 yaşına kadar süren dönemde ergenlerin hızlı fiziksel, zihinsel ve sosyal ve duygusal değişimler yaşadığı Gül ve Güneş (2009) tarafından belirtilmiştir. Ergenlik dönemindeki bireyin, akademik, sosyal ve kişisel uyum becerilerini etkileyen çeşitli risk ya da olumsuz yaşantılarla karşılaşabilmektedir (Arslan, 2015). Ergenlik dönemi yaşantıları sonraki

yıllarında önemli bir referans kaynağıdır (Durualp, 2014). Bu bağlamda öğrencilerin ortaöğretim (ortaokul-lise) yıllarını içeren bu dönemde sosyal ve duygusal gelişimi önemsenerek, dönem özelliklerinin geliştirilmesini destekleyen yaklaşımların benimsenmesi kaçınılmaz gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenciler okul öncesi dönemden başlayıp, liseyi bitirene kadar eğitim kurumunda, örgün eğitim içinde yer alır. Eğitim yaşamı boyunca eğitim kurumları yalnızca müfredatı öğreten, akademik becerileri ve bilgileri kazandıran kurumlar değil, sosyal ve duygusal öğrenmeyi geliştiren kurumlar olması gereklidir (Totan, 2011).

Millî Eğitim Bakanlığı Sınıf rehberlik programını oluştururken vizyon olarak, “bugünün çocuklarını yarının sağlıklı, başarılı ve iyi oluş düzeyi yüksek bireyleri olarak yetiştirmektir” anlayışını benimsemiştir (MEB, 2020). Misyon olarak ise;

2023 Eğitim Vizyonunda yer alan Rehberlik ve Psikolojik Danışma alanına ilişkin hedeflerle paralel bir şekilde öğrencilerin akademik, kariyer ve sosyal duygusal gelişimlerine katkı sağlamaktır. Türkiye’nin eğitim politikaları ve öğrencilerin ihtiyaçlarının birleşimini temel alan bu program ile öğrencilerin her bir gelişim alanına ilişkin bilgi ve becerilerini en üst düzeye çıkarmak, karakter güçleri gelişimini desteklemek ve örgün eğitim sürecinden akademik başarıları ve iyi oluşları yüksek şekilde mezun olmaları amaçlanmaktadır (MEB,2020).

Değerler ise;

Sınıf Rehberlik Programı ile öğrencilerin Millî Eğitim Bakanlığının öğretim programlarında yer alan kök değerlerle (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) birlikte karakter güçlerinin de (azim ve kararlılık, öğrenme aşkı, merak, umut ve iyimserlik, nezaket, sosyal zekâ, yaşam coşkusu, cesaret, tedbirlilik, affedicilik, şükran duyma, mizah gibi) geliştirilmesi amaçlanmaktadır (MEB,2020).

Sınıf rehberlik programı vizyon, misyon ve değerinde öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimlerini de kapsadığı görülmektedir.

Merkezi Sınavlar

Öğrenciler liseyi tamamladıktan sonra üniversiteye yerleşmeleri amacı ile yapılan sınavlar ÖSYM tarafından gerçekleştirilmektedir. Seçme ve yerleştirme için yapılan sınavların sistem paydaşlarına zarar verdiği kabul görse de, yoğun talepten dolayı üniversiteye yerleşecek öğrencileri seçmek için yapılmasının zorunlu görüldüğü söylenebilir. Merkezi sınavların, sınavlara hazırlanan öğrencilerin

odaklanma becerisini geliştirmesi, düzenli ve uzun süreli çalışma alışkanlığı kazandırma, bilgi ve becerilerinde artış gösterme, öğrencileri eğitim ve bilgi seviyelerine iyi sıralama gibi faydalarının yanında grup çalışması yapma, sözlü sunum becerisi, hitabet, projelerde yer alma, deney ve gözlem yapma, çevre bilinci konularında ölçme yapmadığından, öğrencileri bu çalışmalara dâhil olmaktan uzaklaştırmaktadır (Uludağ, 2013). Üniversiteye seçme ve yerleştirme sınavlarının yanı sıra ortaokul öğrencileri için MEB tarafından yapılan liselere geçiş sınavları vardır. Bu sınavlarda zaman içinde isim ve uygulama değişiklik yapılmıştır. Türkiye’de ortaokullardaki öğrenci başarısının ölçülmesinde, yerel ve merkezi değerlendirme olmak üzere iki sına türünden bahsedilebilir. Bunlar, öğrencilerin okullarında ders öğretmenleri tarafından değerlendirildikleri “yerel değerlendirme” ve merkezi değerlendirme sınavlarıdır (Koç, Yıldırım ve Bal, 2008).

Bankacı Eğitim Modeli

Klasik eğitim felsefesine göre, eğitim sürecinin şekli, nasıl bir öğrencinin yetişeceği, öğrenciye kazandırılacak bilgi, beceri ve değerlerin aktarılmasının gerekliliği iddiasında olduğu için normatif bir anlayıştır (Cevizci, 2019). Öğretmenin özne, öğrencinin nesne olduğu bir yaklaşımın olduğu söylenebilir. Öğretmen öğrencilerin varoluşsal tecrübelerine yabancılaştığı aktarımlarla zihinlerini doldurur, öğrenciler ise bu aktarımları idrak yerine ezberlemek durumundadırlar. Bu anlayış, Freire tarafından öğrencilerin öğretmenler tarafından doldurulan bidonlara veya kaplara benzetilmektedir. Freire klasik anlayışta öğretmenler yatırımcı, öğrencilerin ise yatırım nesnesi gibi kabul edildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle mevcut eğitim yaklaşımını bankacı eğitim modeli olarak tanımlar (Freire, 2019 akt: Hattaoğlu ve Özbek). Bankacı eğitim modeliyle bireyde istendik yönde davranış değiştirme çabası söz konusudur. Freire’nin dediği gibi “eğitim politik bir araçtır” (Cevizci, 2019: 219). Eğitim ile egemen güçler, kendi ideoloji ve dünya görüşlerini ya da halka dayatmak istediklerini, okul ve eğitim yoluyla benimsetirler.

Problem Tanımlayıcı Eğitim Modeli

Freire, bankacı eğitim modelinin zihinsel ve fiziksel yönden oluşturduğu kayıpları tamamlama, sorunları düzeltme gayretindedir. Freire’nin bankacı eğitim modeline karşı geliştirdiği problem tanımlayıcı eğitim modeli, öğrencilerde zarar oluşturmayacağı şekilde çözüm önerisidir. Bu model

öğrenci ve öğretmenin özgür olduğu demokratik bir ortamda eğitimin gerçekleşmesini sağlamaya yöneliktir. Eleştirdiği bankacı eğitim modeli ise otoriter bir yapıyı benimsemektedir. Problem tanımlayıcı eğitim modelinin temel kavramları sorgulama, özgürlük, diyalog ve praksis, eleştirel bilinç olarak sayılabilir. Bu eğitim modeli, ezen-ezilen yapıya karşı bir duruştur. İnsanlar bilinçli varlıklardır ve bu bilinçlerini dünyaya yönelterek özgürleşebilirler. Öğrenciyi nesne öğretmeni özne yapan klasik eğitim anlayışına karşı çıkarak her iki tarafında öğrendiği, öğrettiği ve dünyaya ilişkin problemleri fark edip değiştirme, dönüştürme ve yeniden yapılandırmayı benimser. Bireylerin bilgi hesaplarına yatırım yapan eğitim anlayışı yerine dünyaya ilişkin problemlerini tanımlayarak uygulamaya geçmelerini sahiplenen problem tanımlayıcı modelin temelinde diyalog söz konusudur. Bu yolla öğretmen ile öğrenciler, süreçte herkesin büyüdüğü, geliştiği sorumlular haline gelirler (Freire, 2019). Öğrencilerin merak duyguları onları yeni fikirler üretmeye itmektedir. Yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri gelişir. Öğretmen de yol gösterici olarak hem öğrenen hem öğreten rolü üstlenmektedir. Diyaloga bağlı öğrenmeyi deneyimleyen öğrenci bu süreçte dünyayı nasıl algıladığını, yaşantılarını nasıl anlamlandıracağını öğrenmelidir (Cevizci, 2019).

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizi verilecektir.

Araştırmanın Modeli

Nitel araştırmacılar, incelenecek konu hakkında sayısal verileri incelemek yerine, konuya yönelik daha detaylı bir bilgiye sahip olmak isterler (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2015, s. 240). Nitel araştırmalar; mülakat, gözlem ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, incelenecek olayları ya da algıları oluştukları ortamda bütüncül şekilde anlamaya yönelik bir araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.41).

Bu araştırma çalışmasında nitel araştırma yöntemi olarak durum çalışması tercih edilmiştir. Öğretmen görüşlerine başvurularak sınava hazırlanan öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimlerini incelenmiştir.

Katılımcılar

Bu araştırma çalışmasında katılımcılar belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını 2022-2023 eğitim- öğretim yılında, Ankara ili Sincan ilçesinde 12. sınıf derslerine giren 20 lise öğretmeni oluşturmaktadır. Öğretmenlerin dağılımı 6'sı erkek, 14'ü kadın şeklindedir. Mesleki deneyimleri ortalama 12 yıldır. Öğretmenler lise kademesinde görev yapmaktadır. Bu yöntem ile araştırma konusuna ilişkin zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen kişi ya da durumlara ulaşarak, konuya dair derinlemesine çalışılmasını mümkün kılar (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 118).

Tablo 1

Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Branş Kıdem	Yılı	Öğrenim Durumu
Ö1	Kadın	38	Matematik	13	Yüksek Lisans
Ö2	Erkek	41	Fizik	15	Lisans
Ö3	Kadın	45	T.D. Edebiyat	12	Lisans
Ö4	Kadın	36	Matematik	8	Yüksek Lisans
Ö5	Kadın	33	Kimya	5	Lisans
Ö6	Erkek	51	Coğrafya	21	Lisans
Ö7	Erkek	47	İngilizce	19	Lisans
Ö8	Kadın	48	Fizik	20	Lisans
Ö9	Erkek	39	Rehberlik	13	Yüksek Lisans
Ö10	Erkek	43	Kimya	16	Lisans
Ö11	Kadın	46	Tarih	14	Lisans
Ö12	Erkek	52	Matematik	26	Lisans
Ö13	Kadın	31	Din K. ve A.B.	5	Yüksek Lisans
Ö14	Kadın	36	Felsefe	10	Lisans
Ö15	Kadın	40	Tarih	13	Lisans
Ö16	Erkek	38	T.D. Edebiyatı	9	Lisans
Ö17	Kadın	33	Rehberlik	7	Yüksek Lisans
Ö18	Kadın	39	Matematik	12	Lisans
Ö19	Kadın	41	Fizik	14	Lisans
Ö20	Kadın	45	Coğrafya	15	Lisans

Tablo 1'e göre 8'i erkek, 12'si kadın olmak üzere 20 öğretmen araştırma çalışmasına katılmıştır. Öğretmenlerin yaşları 52-31 aralığında olup, kıdemleri ise 26-5 yıl arasında değişmektedir. Eğitim durumları dikkate alındığında öğretmenlerin 5'i yüksek lisans, 15'i ise lisans mezunudur. Öğretmenlerin branşları; Matematik, Fizik, Kimya, Coğrafya, İngilizce, Tarih, Felsefe, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Türk Dili ve Edebiyatı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık şeklindedir.

Verilerin Toplanması

Yapılan çalışmanın verileri, ölçüt örnekleme yöntemiyle oluşturulmuş çalışma grubunda yer alan öğretmenlere, yarı yapılandırılmış görüşme formu uzaktan uygulanmıştır. Görüşme yoluyla yapılan veri toplama yöntemi, sosyal bilimlerde yapılan nitel araştırmalarda daha çok tercih edilen bir yoldur (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 129). Çalışmanın veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüş formu hazırlanarak, uzman görüşü alınmış gerekli düzenlemeler yapılarak form öğretmenlere uygulanmıştır. Formda öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler ile sınıf rehberlik programında öğrencilerden beklenen sosyal ve duygusal gelişim yeterliklerin bulunduğu maddeler yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Yarışmacı eğitim yaklaşımının öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimine etkisini incelediğimiz çalışmada görüşme formuna verilen cevaplar, içerik analizi yapılarak, sosyal ve duygusal gelişim alanları yönünden incelenmiştir. İçerik analizinde görüşme, gözlem veya dokümanlar yoluyla elde edilen nitel araştırma verileri dört aşamada analiz edilir: Verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım & Şimşek, 2008). Araştırmaya katılan öğretmenlerin yarışmacı eğitimin öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimine ilişkin görüşleri içerik analizine tabi tutulmuştur. Çıkan sonuçlar kodlanmış ve temalara ayrılmıştır. Öğretmen görüşlerine dayalı olarak tablolar oluşturulmuştur. İki tema ve bunlara bağlı olarak beş alt tema elde edilmiştir. Öğretmen görüşlerinden alıntılar doğrudan yapılmış olup bu alıntılara bulgular bölümünde gösterilmiştir. Öğretmen görüşleri için

kodlamalar oluşturulmuştur. Öğretmen kodlaması şu şekilde gerçekleştirilmiştir: Kodlamada kullanılan harf olarak “Ö” seçilmiş olup, rakam ise öğretmenin araştırmadaki sırasını ifade etmektedir. Verilerin yorumlama aşamasında frekansı yüksek olan görüşler doğrudan alınmış ve yorumlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler yazıya dökülmüş, kodlanmış, temalara ayrıştırılarak düzenlenmiş, son olarak ise tablolar oluşturularak literatürle ilişkilendirilip, yorumlanıp tartışılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırmanın alt problemleri uygun başlıklara dönüştürülerek çözümlenmiş ve elde edilen bulgular literatürle ilişkilendirilmiştir.

Öğrencilerin sınıf rehberlik programına göre sosyal gelişim alanı olan kişisel güvenliğini sağlama yeterliğine ilişkin, öğretmenlere yarışmacı eğitim yaklaşımında öğrencilerin bilgi kaynağının güvenliğine göre tutumu size göre nasıldır? (Sosyal medya, internet, basılı yayın vb.) sorusu sorulmuştur. Verilen yanıtlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2

Öğrencilerin Kişisel Güvenliğine Verdikleri Öneme İlişkin Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Katılımcı	n
Güvenlik konusu dikkate alınmıyor.	Ö1, Ö2, Ö3, Ö7, Ö9, Ö10, Ö11, Ö14, Ö16, Ö18, Ö19, Ö20	12
Temkinli davranıyorlar.	Ö1, Ö15, Ö17	3
Güvenliği önemsiyorlar	Ö8, Ö4, Ö5, Ö13	4
İnternet bilgilerinin kaynağını araştırmaya dikkat etmezler.	Ö6, Ö1	2

Tablo 2’te görüldüğü üzere öğrencilerin kişisel güvenliğine ilişkin öğretmenlerin verdiği yanıtlarda güvenlik konusu dikkate alınmıyor (n=12), temkinli davranıyorlar (n=3), güvenliği önemsiyorlar (n=4), İnternet bilgilerinin kaynağını araştırmazlar (n=2) olduğu görülmüştür. Öğrencilerin çoğunlukla kişisel güvenliğine ilişkin duyarlılıklarının öğretmen görüşlerine göre düşük olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin sosyal gelişim alanı” kişisel güvenliğini sağlama yeterliğine” ilişkin sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları aşağıdaki gibidir.

“Öğrenciler özellikle internet kullanımında bilgi kaynağının güvenliğini sorgulamadan doğru olduğuna inanıyorlar.” (Ö4)

“Bilinçli teknoloji kullanımı ile ilgili eğitimlerle farkındalık sağlanmaya çalışılsa da yeterince başarılı olduğunu düşünmüyorum, verilen ödevlerde internetten buldukları yazıların çıktısını lıp getiriyorlar.” (Ö11)

Öğrencilerin sınıf rehberlik programı sosyal gelişim alanı benlik farkındalığı yeterliğine ilişkin, yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrencilerin sahip olduğu karakter güçlerini zorluklar karşısında kullanma becerisi size göre nasıldır? Yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrenciler karakter güçleri ile iyi oluş arasında bağ kurmada nasıldır? Yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrencilerin kendi bedenine ilişkin olumlu tutum geliştirebilmeleri nasıldır? Yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrencilerin değişim ve belirsizlikle baş etme becerileri nasıldır? Soruları yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar Tablo 3’ te gösterilmiştir.

Tablo 3

Öğrencilerin Benlik Farkındalığına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Katılımcı	N
Karakter güçlerini zorluklar karşısında kullanabilme becerileri yeterince gelişmemiştir. Kendi güçlü yanlarını fark etmeye ihtiyaçları vardır.	Ö1, Ö2, Ö5, Ö7, Ö8, Ö11, Ö15, Ö18, Ö20	9
Kendi bedenine ilişkin olumlu tutumlar geliştirmekte zorlanırlar	Ö3, Ö5, Ö6, Ö7, Ö9, Ö16, Ö17, Ö20	8
Karakter güçlerinin farkında iyi oluşlarına etkisi arasında bağ kuramazlar.	Tüm Katılımcılar	20
Değişim ve belirsizlikle baş etmede oldukça yetersizler.	Tüm Katılımcılar	20

Tablo 3’e göre karakter güçlerini zorluklar karşısında kullanabilme (n=9), kendi bedenine ilişkin olumlu tutumlar geliştirme (n=8), karakter güçlerinin iyi oluşlarına etkisi arasında bağ kuramazlar

(n=20), değişim ve belirsizliklerle baş etmede oldukça yetersizlerdir (n=20). Öğrencilerin benlik farkındalığı öğretmen görüşlerine göre istenen düzeyde olmadığı görülmektedir.

Öğrencilerin sınıf rehberlik programı sosyal gelişim alanı “benlik farkındalığı geliştirme” yeterliğine ilişkin görüşlerinin bazıları aşağıdaki gibidir.

“Öğrenciler karakter güçleri kavramını bildiklerini ve farkında olduklarını düşünmüyorum. Bu nedenle kendilerini tanıma ve güçlü yönlerini keşfetme konusunda çalışmalar ilkökul yıllarından itibaren belki de bir ders olarak verilebilir.” (Ö8)

“Karakter güçlerinin okulun tüm paydaşlarına tanıtılması ve kişilerin böylece baskın yönlerini bilmesi, zayıf yönlerini güçlendirmesi ve güçlü olduğu alanlara yönelmesi bakımından faydalı olacaktır.” (Ö12)

“Son zamanlarda pozitif psikoloji alanında sık duyduğumuz üzerinde çalışmalar yapılan karakter güçleri çalışmaları okullarda yaygınlaştırılmalı. Öğrencilerin pek tanıdığını ve kullandığını düşünmüyorum.” (Ö17)

“Öğrenciler bedenlerine ilişkin çoğunlukla olumsuz duygu içindeler, özellikle kız öğrenciler bu anlama takıntıları var. Pandemi sonrası maske zorunluluğu kalkmasına rağmen yüzünü saklamak için maskesini çıkarmayan öğrencilerimiz oldu.” (Ö19)

“Öğrenciler değişim ve belirsizliklere zaman zaman uyum sağlasa da çoğunlukla direnç gösterebiliyorlar.” (Ö20)

Öğrencilerin sınıf rehberlik programı sosyal gelişim alanı kişiler arası beceriler yeterliğine ilişkin Yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrencilerin kültürel farklılıklara duyarlı bakış açısı geliştirmesi size göre nasıldır? Yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrencilerin adil olmayı güçlendirmek için “hak savunuculuğu” yapma durumu size göre nasıldır? Yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrencilerin toplum için gönüllü çalışmada duyarlı davranma durumu nasıldır? Soruları öğretmenlere yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4

Öğrencilerin Kişiler Arası İlişkiler Becerisine Yönelik Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Katılımcı	n
Kültürel farklılıklara duyarlı bakış açısı geliştirirler.	Ö1, Ö6, Ö7, Ö9, Ö10, Ö13, Ö16	7
Adil ve hak savunucu davranış gösterir.	Ö3, Ö7, Ö6, Ö9, Ö13, Ö16, Ö20	7
Toplum için gönüllü çalışmada duyarlı davranır	Ö1, Ö2, Ö4, Ö6, Ö7, Ö8, Ö11, Ö13, Ö14, Ö20	10

Tablo 4’e göre, öğrencilerin kültürel farklılıklara duyarlı bakış açısı geliştirmesi (n=7), adil ve hak savunucu davranış gösterme (n=7), Toplum için gönüllü çalışmada duyarlı olma (n=10). Öğrencilerin kişiler arası beceriler yeterlik alanında öğretmen görüşlerine göre gelişimi olumlu yönde seyretmesine rağmen istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.

Öğrencilerin sınıf rehberlik programı sosyal gelişim alanı “kişiler arası ilişkiler becerisi” yeterliğine yönelik öğretmen görüşlerinden bazıları aşağıdaki gibidir.

“Öğrencilerin çoğu akranlar arası ilişkide daha iyiysen, öğretmen ve diğer yetişkinlerle mesafeli olmayı tercih ediyorlar.” (Ö2)

“Kültürel farklılıklara saygı duymada yetişkinlere göre daha esnek ve kabul edici olduklarını düşünüyorum.” (Ö5)

“Bazıları fazlaca hak savunucusu, oldukça adilken bazıları bencil ve haklarını kesinlikle savunamaz.” (Ö8)

“Toplum için çalışmaya gönüllü olabilirler ancak isteklendirilmeleri gerekir, kendiliğinden yapmaya istekli değiller.” (Ö18)

Öğrencilerin sınıf rehberlik programı duygusal gelişim alanı olan duyguları anlama ve yöneltme yeterliğine ilişkin yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrencilerin yaşadığı yoğun duyguları yönetme durumu nasıldır? Yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrencilerin stres yaratan kaynakları fark etme durumu nasıldır? Yarışmacı eğitim yaklaşımına göre öğrencilerin iyi oluşunu destekleyen duyguları yaşamında sıklıkla deneyimleme durumu nasıldır? Soruları öğretmenlere yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5

Öğrencilerin Duyguları Anlama ve Becerisine Yönelik Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Katılımcı	N
Yaşadığı Yoğun Duyguları Yönetmede zorlanırlar.	Tüm Katılımcılar	20
Stres yaratan kaynakları fark edebilmede yetersizlerdir.	Tüm Katılımcılar	20
İyi oluşunu destekleyen duygularının farkında değildirler.	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö7, Ö17, Ö20, Ö8, Ö12, Ö15, Ö16,	11

Tablo 5’e göre, öğrencilerin yaşadığı yoğun duyguları yönetmede zorlanırlar (n=20), Stres yaratan kaynakları fark edebilmede yetersiz olma (n=20), iyi oluşunu destekleyen duygularının farkında olma (n=11). Öğrencilerin duyguları anlama yeterlik alanında öğretmen görüşlerine göre oldukça yetersiz oldukları görülmektedir.

Öğrencilerin sınıf rehberlik programı duygusal gelişim alanı olan “duyguları anlama ve yöneltme” “yeterliliğine ilişkin öğretmen görüşlerinin bazıları aşağıdaki gibidir.

“Yoğun duygularla karşılaştığında yönetme becerileri maalesef yeterli değildir, mutlaka desteğe ihtiyaç duyarlar.” (Ö1)

“Stres altında olduklarını çok belirgin bir nedeni varsa fark ederler fakat örtülü bir nedense desteğe ihtiyaç duyarlar.” (Ö10)

“İyi oluşunu destekleyen duygularını keşfetmeye, kendilerini tanımaya ihtiyaçları vardır.” (Ö12)

Öğrencilerin sınıf rehberlik programı sosyal gelişim alanı olan “karar verme yeterliliğine” ilişkin yarışmacı eğitim anlayışına göre öğrencilerin hedef belirleme davranışı (aile isteği, çevre etkisi, alacağı puan vb) nasıldır? Yarışmacı eğitim anlayışına göre öğrencilerin yaşam amaçlarıyla ilgili eylem planı (gelecek planı) yapma ve değerlendirme durumu nasıldır? soruları yöneltmiştir. Verilen yanıtlar Tablo’ 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6

Öğrencilerin Karar Verme Becerisine Yönelik Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Katılımcı	N
Öğrencilerin hedef belirleme davranışı aile isteği, çevre etkisi, aldığı puan gibi değişkenlere göre belirlenmektedir.	Tüm Katılımcılar	20
Yaşam amaçları ile ilgili eylem planları genellikle vardır.	Tüm Katılımcılar	20

Tablo 6'ya göre Öğrencilerin hedef belirleme davranışı aile isteği, çevre etkisi, aldığı puan gibi değişkenlere göre belirlenmektedir (n=20), Yaşam amaçları ile ilgili eylem planları genellikle vardır (n=20). Öğrencilerin karar verme yeterlik alanında öğretmen görüşlerine göre hedef belirleme de ilgi, yetenek değerden ziyade aile, çevre, alınacak puan gibi değişkenleri dikkate aldığı görülmüştür. Bir gelecek planı yapmaktadırlar. Olumlu özellik göstermekle beraber kendini tanıma konusunda desteğe ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin sınıf rehberlik programı sosyal gelişim alanı olan “karar verme yeterliğine” ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları aşağıdaki gibidir.

“Öğrencilerin hedef belirleme davranışını ailesi başta olmak üzere çevresi, rol model aldığı kişi, alacağı puan belirlemektedir.” (Ö11)

“Hedeflerini kendi ilgi ve yeteneklerine göre belirlese de asıl belirleyici alınan puan oluyor.” (Ö18)

“Yaşam amaçlarına ilişkin eylem planları genellikle yoktur. Ama son zamanlarda yurt dışına gitmek istiyorum gibi söylemler çoğalmıştır.”

TARTIŞMA VE SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmamızın amacı olan yarışmacı eğitim yaklaşımının öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimi üzerine etkisini 12. Sınıf rehberlik programı sosyal ve duygusal gelişim yeterlikleri bağlamında ele aldığımız çalışmamızın sonucunda, yarışmacı eğitim yaklaşımının öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimini istenen düzeyde gerçekleştirmede yetersiz kaldığı söylenebilir. Kişisel güvenliğini koruma, benlik farkındalığı, kişiler arası ilişkiler ve karar verme becerileri sosyal alanda gelişimi gösterirken, duyguları anlama ve yönetme duygusal gelişimi göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenler 12. sınıf öğretmenlerinden oluşmaktadır. Sınava hazırlanan öğrencileri gözlemleme olanakları oldukça fazla olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin okul dışında gösterdikleri davranışlar hakkında bilgiyi daha çok ailelerden aldıkları dönütlerden ve öğrencilerle yapılan sohbetlerden edindiği anlaşılmıştır. Öğretmenlerin de akademik verilmesi gereken becerilere odaklandıkları görülmektedir. Sistemin kendilerinden beklediği gibi davranmakla beraber, sistemin getirdiği olumsuzlukların farkında oldukları söylenebilir. Öğrencilerin sınava hazırlanmak uğruna 11. sınıfta başlayan ve 12. sınıfta hayatı durdurma derecesine varan bu sürecin öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimini olumsuz etkilediği konusunda görüş birliği içindedirler.

Çalışmamızın sonucunda yarışmacı eğitim anlayışı öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimini olumsuz etkilemekte olduğu ve beklenen yeterliklerini istenen düzeyde karşılayamadığı görülmektedir. “1980 sonrası Türkiye’deki eğitim sistemi daha çok ayırıcı, daha çok seçkinci, eleyici, dışlayıcı, eşitsiz, muhafazakâr, cinsel yönelimli, piyasacı ve yarışmacı bir nitelik taşımakta” (Ural,2014). Türkiye’de benimsenen eğitim politikaları ile yarışmacı yaklaşım eğitim sistemimizin her kademesini etkisi altına almıştır. Sistemin öğrenciden diğerlerini geçmesini beklemesi ailelerin ve öğretmenlerin çocukları yarışmacı gibi görmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda veliler, eğitim sistemi paydaşları öğrencilerin diğer gelişim alanlarına yeterli önemi göstermemekte ve yalnızca akademik gelişimlerini desteklemektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu 2013 verilerine göre, çocuklarda internet kullanmaya başlangıç yaşı ortalama dokuzdur (TÜİK, 2013). Kişisel güvenliğini koruma, bağlamında erken yaşta internet ile tanışan ve ergenlikte aktif olarak kullanan öğrencilerin bilgi kaynağının güvenilirliği ve güvenliğine ilişkin yeterince bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. İlköğretim ve ortaöğretim kademesi öğrencileri ile çalışmış ve şifre oluşturma ile çevrimiçi iletişimde güvenlik, kötücül yazılımları

denetleme, güvenlik duvarı ve filtreleme yazılımları kullanımına ilişkin yaptığı çalışmada farkındalık seviyelerinin çok düşük olduğu görülmüştür (Tekerek ve Tekerek, 2013). Bu çalışmada da yaptığımız çalışmayı destekler niteliktedir. Öğrencilerin akademik becerilerine odaklanan yarışmacı eğitim yaklaşımı kişisel güvenliğin korunmasında edinmesi gereken beceriyi sağlayamamaktadır.

“Benlik, kişinin kendiliği ve öz oluş halini bulunduğu çevre ve diğer bireylerden ayırıştırıcı asıl ve belirgin özelliklerinin aktif şekilde kişi tarafından soyutlanmasıdır” (Özoğlu 1976). 12. sınıf rehberlik programı, benlik farkındalığı yeterlik alanında bireyin sahip olduğu karakter güçlerini fark edip, iyi oluşuna ilişkin nasıl kullanması gerektiğine dair becerileri kapsamaktadır. Sınıf rehberlik programında karakter güçleri ile ilişkilendirilen benlik farkındalığı, öğrencilerin karakter güçlerini fark etme ve kullanma düzeyi bakımın yarışmacı eğitim anlayışına göre yeterli seviyede olmadığı görülmektedir. Bireyin kendi öz oluşunu anlamını da gelen benlik farkındalığı ergenlik yıllarında sağlıklı bir şekilde oluşması, bireyin sağlıklı sosyal duygusal gelişim göstermesi bakımından değerlidir.

Ergenlik öncesi çocukluk döneminde tek taraflı ve ihtiyaçlara odaklı kişilerarası ilişkilerin, ergenlik yıllarında çoğunlukla karşılıklı, paylaşımcı olması söz konusudur (İmamoğlu, 2008). Ergenlik döneminde aile, akran ve okul ile olan kişiler arası ilişkiler, sağlıklı kimlik gelişimini ergenin hedeflerini, kişisel gelişimini, akademik başarısını çeşitli şekilde etkilemektedir (Uğur ve Murat, 2014). Bu bağlamda sosyal ve duygusal gelişim yeterliği olarak sınıf rehberlik programında yer alan kişiler arası beceriler, yarışmacı eğitim yaklaşımına göre diğer yeterlik alanlarına göre daha olumlu olsa da istenen düzeyde olmadığı görülmektedir.

Bireylerin iyi oluşunu etkileyen, başarıda bilişsel gelişim olduğu kadar duygusal gelişimin desteklenmesi son derece önemlidir (Ergin, 2000). Duygularını tanımlama, anlamlandırma ve yönetme becerisi bireyin yaşamını sürdürmede tüm ilişkilerini ve bu bağlamda psikolojik sağlamlığını etkilediği söylenebilir. Çalışmamızın sonucunda yarışmacı eğitim yaklaşımının öğrencilerin duygularını anlama ve yönetme yeterliğini istenen seviyede karşılayamadığı görülmektedir.

Ergenlik yıllarında verilen kararlar kişinin sağlıklı gelişimi, psikolojik uyum becerisi, mesleği ile sosyal kabulünde hayatı boyunca tesiri olabilecek sonuçları bulunabilmektedir (Ersever, 1996). Bu nedenle doğru kara verme becerisi ergenlik döneminde mutlaka bireylere güçlü şekilde

kazandırılmalıdır. Karar vermesi gereken durumu tanımlaması, seçenekleri görmesi ve en etkili seçeneği bularak sağlıklı karar vermesi üzerine çalışılması ve takip edilmesi gereken yeterlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yarışmacı eğitim yaklaşımının ergenlerin karar verme becerisini de yeterince karşılayamadığı görülmektedir.

Merkezi sınavlarla yarıştıran ve diğerlerini geçmek için diğer gelişim alanları yeterince tamamlanamayan öğrencilerin birçok sorunlarının olduğunun ortak görüş olarak kabul edildiği söylenebilir. Freire'nin "Bankacı Eğitim Modeli" olarak tanımladığı ve yerine "Problem Tanımlayıcı Eğitim Modeli" olarak tanımladığı ve geliştirdiği yaklaşımı eğitim sistemi içinde bir yaklaşım olarak kullanılabilir. Çocuğun üstün yararının gözetildiği, özgürleştiği, yapılandırılmış programa dayalı bilgilerin ezberletilmeye çalışılmadığı, kendine yabancılaşmadığı, merak, araştırma duygu ve becerilerinin körelmediği, yaratıcı düşünen, eleştirel bakan psikolojik sağlamlığı yüksek bireyler yetiştirmede yardımcı bir model olduğu düşünülmektedir.

Yarışmacı eğitim yaklaşımına göre lise öğrencilerinin, sosyal ve duygusal gelişimini sınıf rehberlik programını odak alarak, öğretmen görüşlerine göre değerlendirdiğimiz çalışmamızda yarışmacı eğitim yaklaşımının sosyal ve duygusal yeterlikler bakımından yetersiz kaldığı sonucuna ulaşıldığı söylenebilir.

Sonuçlar

1. Öğrencilerin yarışmacı eğitim yaklaşımıyla sosyal gelişim alanı kişisel güvenliğini koruma yeterlik alanında bilginin kaynağını ve güvenilirliğini sorgulamada istenen düzeyde yeterli olamadığı görülmüştür.

2. Öğrencilerin yarışmacı eğitim anlayışına göre sosyal gelişim alanı benlik farkındalığı boyutunda karakter güçlerinin farkında olarak kendini tanımaya ihtiyaç duydukları, beden algısına gelişimsel olarak olumsuz tutum gösterdikleri, iyi oluşlarına etki eden kişilik özelliklerini tanıma gereksinimleri olduğu, değişime uyum sağlamakta biraz daha başarılı iken belirsizliklerle baş edemedikleri ortaya çıkmıştır.

3. Öğrencilerin yarışmacı eğitim anlayışına göre sosyal gelişim alanı kişiler arası ilişki becerisi yeterliğinin, kültürel farklılıklara saygı duymada zorluk yaşamadıkları, adil olma ve hak

savunuculuğunda geliştirilmeye ihtiyaç duydukları, toplum için çalışmaya isteklendirildiklerinde gönüllü olabilecekleri görülmüştür.

4. Öğrencilerin sınıf rehberlik programı duygusal gelişim alanı olan duyguları anlama ve yöneltmede yoğun duygularla baş etme konusunda desteklenmesi gerektiği, stres yaratan görünen kaynakları far etmede başarılı ancak örtülü stres kaynaklarını görmede yeterli olmadıkları, iyi oluşunu etkileyen duyguları tanımlamakta zorlandıkları çalışmanın sonuçlarındandır.

5. Öğrencilerin sınıf rehberlik programı sosyal gelişim alanı olan karar verme yeterliğine ilişkin hedef belirleme de kendi ilgi, yetenek ve değerlerinden ziyade aile ve çevre etkinin olduğu, itibarı yüksek mesleklere eğilim gösterdiği, alacağı puanın etkisi görülmektedir. Mesleki tercih dışında karar vermede daha bağımsız davrandıkları anlaşılmıştır.

Öneriler

1. Öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişim alanı yeterliklerinin geliştirilmesinde sınıf rehberlik programına alınan yeterliklerin istenen seviyede olabilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından okullara rehberlik ders saati konulması önerilebilir.
2. Öğrencilerin sosyal gelişimini destekleyen her öğrenci için okul-aile iş birliği, okul yöneticileri tarafından desteklenmesi önerilebilir.
3. Üniversiteler tarafından duygusal gelişimi destekleyen karşılaştırmaları uygulamalar belirlenerek, MEB ve okullara danışmanlık hizmeti önerilebilir.
4. Öğrencilerin sosyal gelişimlerine katkı sağlayacak eğitim politikaları belirlendikten sonra uygulamalar ve etkileri MEB tarafından izlenebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, K. (1992). *İşbirlikli öğrenme kuram araştırma uygulama*. Malatya: Uğurel.
- Arslan, G. (2015). Ergenlikte psikolojik sağlamlık: bireysel koruyucu faktörlerin rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(44), 73-82
- Balçıkanlı, G. S. (2017). Yarışma sporlarının ahlaksal amacı. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 47-52.
- Bay, E., Türkan, A., Tosun, Ş., Deliçay, F., Ateş, G. N., Pamuk, T., Demir, S. (2013). 4+4+4 modelinin paydaşlar bağlamında değerlendirilmesi: Aktif katılım mı? Pasif direniş mi? *Eğitim ve Toplum* 2, (5),34-55.
- Brentnall, C., Rodríguez, I.D. & Culkin, N. (2018), Kurumsal eğitim yarışmaları: teorik olarak kusurlu bir müdahale?. Higgins, D., Jones, P. & McGowan, P. (Ed.) *Girişimci alan yaratmak: çoklu seslerle konuşmak, geliştirmekte olan tartışmalar üzerine düşünceler (girişimcilik araştırmasında çağdaş sorunlar, içinde* (ss. 25-48). Bingley: Emerald Publishing Limited.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Cevizci, A. (2019). *Eğitim felsefesi* (7 b.). İstanbul: Say.
- Curtis, N. (2015). *İdiotizm: Kapitalizm ve hayatın özelleştirilmesi*. İstanbul: İletişim.
- Cüceloğlu, D. (1998). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Durualp, E. (2014). Ergenlerin sosyal duygusal öğrenme becerilerinin cinsiyet ve sınıfa göre incelenmesi. *International Journal of Social Science*, 3(26), 13-25.
- Elias, M. J., O'Brien, M. U., & Weissberg, R. (2006). Transformative leadership for social emotional learning. *Principal Leadership*, 7(4), 10-13.
- Ergin, E., (2000). *Üniversite öğrencilerinin sahip oldukları duygusal zekâ düzeyi ile 16PF kişilik özelliği arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Ersever, Ö. H. (1996). *Karar verme becerileri kazandırma programının ve etkileşim grubu deneyiminin üniversite öğrencilerinin karar verme stilleri üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Freire, P. (2003). *Ezilenlerin pedagojisi*. (4.Basım). İstanbul: Ayrıntı.
- Freire, P. (2019a). *Ezilenlerin pedagojisi* (19b.). İstanbul: Ayrıntı.
- Griffin-Pierson, S.G. (1990). The Competitiveness questionnaire measure of two components of competitiveness. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 23, 108-115.
- Gül, S. K., & Güneş, İ. D. (2009). Ergenlik dönemi sorunları ve şiddet. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 80-81.
- Humphreys, B., Johnson, R. T., & Johnson, D. W. (1982). Effects of cooperative, competitive, and individualistic learning on students' achievement in science class. *Journal of Research in Science Teaching*, 19(5), 351-356.
- İmamoğlu, S. (2008). *Genç yetişkinlikte kişilerarası ilişkilerin cinsiyet, cinsiyet rolleri ve yalnızlık algısı açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Kahveci, H., & Sever, M. (2018). Öğretmen görüşlerine göre neoliberal bireyciliğin öğrencilere yansımaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 51(2), 39-67.
- Karaoğlu Yılmaz, F. G. & Çavuş Ezin, Ç. (2017). Ebeveynlerin bilgi güvenliği farkındalıklarının incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 7 (2) , 41-57.
- Kaya, E. (2017). *Yarışmacı eğitime karşı bir seçenek: toplu öğretim sisteminin ürünü sosyal bilgiler dersi*, VI. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu, Eskişehir, Turkey, 19.
- Koç, E., Yıldırım, H. & Bal, Ş. (2008). İlköğretim ikinci kademe fen bilgisi müfredatı ile liselere giriş sınavları fen bilgisi sorularının öğrencilerin kişisel bilgileri de dikkate alınarak karşılaştırılması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 9(3) (35-48)
- Nirvana Sosyal (2020). Nazmiye Hazar'ın Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Ayhan Ural ile Eleştirel pedagoji ve eleştirel eğitim yönetimi çalışmaları ile ilgili

- yaptığı röportaj. <http://www.nirvanasosyal.com/h-684-nazmiye-hazarin-gazi-universitesi-gazi-egitim-fakultesi-ogretim-uyesi-dr-ayhan-ural-ile-elestirel-pe.html>, sayfasından erişilmiştir.
- ÖSYM (t.y.) <https://www.osym.gov.tr/TR,8789/hakkinda.html>, sayfasından erişilmiştir.
- Özoğlu, S.Ç. (1976). Psikolojik danışmada benlik kavramı. Ankara Üniversitesi, *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 8: 1-4.
- Sözlük (t.y.). <https://sozluk.gov.tr/>, sayfasından erişilmiştir.
- Tekerek, M. & Tekerek, A. (2013). Öğrencilerin bilgi güvenliği farkındalığı üzerine bir araştırma. *Turkish Journal of Education*, 2(3), 61-70
- Torun, Y. (2011). Meritokrasi: Adaletin Terazisi mi Yoksa Bir Adalet İllüzyonu mu?. *Eğitim Bilim Toplum*, 7(26), 89-99.
- Totan, T. (2011). *Problem çözme becerileri eğitim programının ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin sosyal ve duygusal öğrenme becerileri üzerine etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2013). *TÜİK, 06-15 yaş grubu çocuklarda bilişim teknolojileri kullanımı ve medya*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Uğur, E. & Murat, M. (2014). Lise öğrencilerinin kişilerarası ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmaları ve saldırganlık tepkileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13 (2), 525-543.
- Uludağ, A. M. (2013). ÖSS'nin lise ve üniversite eğitimine verdiği hasarı gidermek ve üniversite giriş sistemini geleceğe taşımak için bir plan. <http://math.gsu.edu.tr/uludag/uludagOSS.pdf>, sayfasından erişilmiştir.
- Ural, A. (2004). Yarışmacı eğitim anlayışının eleştirisi. *Üniversite ve Toplum*.4(1), 12-16.
- Ural, A. (2006). *Hafif ağır denenceler*. Ankara: Detay.
- Ural, A. (2011). Mario eğitim modeli -MEM-. *Eleştirel Pedagoji*, 2(3), 4-8.

- Ural, A. (2014). *Türkiye'de yarışmacı eğitim politikaları ve sonuçları*. Kapitalizm ve Paternalizm Kışkacında Çocuk: Türkiye'de Çocuklara İlişkin Alternatif Politika Arayışı Uluslararası Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri. Malatya.
- Ural, A. (2016). Yarışmacı eğitim anlayışının etkileri üzerine bir çözümleme. *Eleştirel Pedagoji*, 43(19-24).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin.